

KRONIKA

Istraživanja

NASTAVAK ISTRAŽIVANJA TUMULA
U GORICANU 1979. GODINE

Godine 1979. od 25. lipnja do 13. srpnja nastavljena su zaštitna iskopavanja prethistorijskih tumula u selu Goričan nedaleko od Čakovca (Međimurje). Ova istraživanja nastavak su ranijih radova početih još 1974. godine, s namjerom da se sistematskim istraživanjem obuhvati kompletni prostor (položaj) Buci i Gmajna, na kojem je bilo ubicirano 25 tumula, a koji su većim dijelom stradali izgradnjom stambenih objekata kao i stalnom obradom zemljišta.

U ovogodišnjoj kampanji istražena su 3 tumula signirana brojevima VIII, IX i X. Kao i 7 ranije istraženih i ovi su tumuli zemljani, manjih dimenzija, bez kamene ili drvene konstrukcije, nepravilnog kružnog oblika, oranjem razvučeni i sniženi tako da su gotovo izjednačeni s okolnim terenom. Po načinu sahranjivanja pripadaju tipu s individualnim ili uže porodičnim ukopima s obredom kremacije. Tako je tumul VIII sadržavao dva groba, tumul IX jedan, a tumul X dva žarna groba. Grobovi tumula VIII i IX na žalost bili su još u davna vremena uništeni pljačkom, pa su žare i ostali keramički prilozi razbijeni i pomiješani s pepelom, gari, spaljenim kostima i malim, vrlo fragilnim ulomcima brončanog lima. Predmeti izrađeni od bronce, ukoliko nisu izvađeni pri pljačkanju grobova, stradali su prilikom samog obreda kre-

macije. Grobovi tumula X nisu zatečeni in situ osim djelomično groba 2, jer je tumul toliko snižen da su grobovi prilikom oranja bili zahvaćeni plugom i dislocirani. Obilje materijala, osobito keramičkog, iz ovog kao i ranijih istraživanja, pripada skupini Martijanec-Wies s datacijom od 7. do 5. stoljeća prije n. e.

Izveštaj o istraživanju 1979. godine tiskan je u nešto širem obliku u Muzejskom vjesniku br. 3, p. 49 sq. Sredstva za ova i ranija sistematska istraživanja dobivena su od SIŽ-a (VII) za znanstveni rad SR Hrvatske, u okviru teme »Istraživanja tumula u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Slavoniji« čiji je nosilac dr Ksenija Vinski-Gasparini.

D. Balen-Letunić

ISTRAŽIVANJA I ZAŠTITNI RADOVI U
VAR. TOPLICAMA OD 1977–1979. G.

U proteklih tri godine, istraživanja i otkrića u Varaždinskim toplicama su pokazala i potvrdila posebnu ulogu južnog trijema za arhitektonsko zao-kruživanje topličkog foruma u doba cara Konstantina Velikog.

Građevinske faze, pregrađivanja i preslojavanja starijih dijelova kupališnog kompleksa, koji se je prvobitno širio prema sjeveru na prostoru spomenutog trijema, bili su aktivni činioci pri konačnom oblikovanju ovog dijela obredno-reprezentativnog prostora i u vremenu Konstantinovih nasljednika. Kasnoantički forum uz navedenu postepenost izgradnje i povezivanjem sa

zatečenim objektima, predstavlja kvalitetno cjelovitu arhitektonsko-urbaništičku kompoziciju, koju u biti nisu narušile improvizacije neposredno prije uništenja naselja krajem 4. st.

Zahvaljujući prednosti i mogućnosti širokih i dubokih profila sadašnjih sistematskih iskopavanja, rezultati istraživanja mogu se pregledno vremenski i prostorno grupirati, te uz pažljivo provedenu prethodnu konzervaciju upotpunjuju prostorno arheološki areal slikovitog parka u Varaždinskim Toplicama.

Visoki zidovi i zbito sačuvane prostorije i prostori sa substrukcijama iz vremena cara Konstantina, kao što je i razumljivo, daju pečat današnjoj slici ruševina velikog kupališnog kompleksa, foruma i kapitolija. Važni kulturno-historijski i građevinski razvojni detalji ranijih stoljeća dosad su mogli biti u većoj mjeri istraženi samo u južnom i jugozapadnom iskopu parka, gdje ih nije prekrivala konstantinovska izgradnja. Sada oslobođeni i istraženi prostori širokog sjevernog pojasa kupališnih prostorija i južnog trijema foruma sa substrukcijama i okolišem, znatno su upotpunili sliku rasprostiranja i međusobnih odnosa vidljivih ostataka kako i onih koji su radi namjene ili prilikom pregradnje, odnosno nasilnog rušenja, postali površinski neprimjetni, a da pri tome nisu izgubili funkcionalnu ili genetičku važnost.

Polazeći od manje istraženog sjeveroistočnog dijela kupališta, između južnog perimetralnog zida trijema i njegova istočnog spojnog hodnika, najnovija su istraživanja otkrila gustu mrežu pravokutnih bazena (najmanje tri) i njihovu dovodnu i odvodnu kanalizaciju mrežu iz 1.–3. st. Pojedini su

dijelovi zgrada i kanalizacije bili ugrađivani i pregrađivani, a šire se prema sjeveru ispod trijema cijelom njegovom širinom i u južni slobodni prostor foruma. Svakako je zanimljivo da prevladavaju pravokutni obrisi bazena koji u Varaždinskim Toplicama pripadaju ranijim stoljećima carstva. Nakon izgradnje spomenutog trijema i sačuvanih dijelova konstantinovskog kupališta 4. st. većina kanala još je funkcionirala, a neki su tada bili i nadsvođeni. Trijem foruma imao je i simetričnu perforaciju na južnoj fasadi sa središnjim portalom, širokim više od 7 m, te dva uža bočna portala. Uz njih je uz istočni bio vezan spojni hodnik koji je već ranije bio uočen. Međutim, upravo u tom hodniku otkrivena su dva poda od kojih je mlađi prekrivio prvobitnu najnižu stepenicu i donji dio pilastra portala. Ovo mlađe popođenje nije samo prekrivalo stariji veoma solidno izgrađeni dvodjelni kanal nego i u njemu vrlo pažljivo položen veliki žrtvenik i postolje od jako šupljikavog vapnenca. Pretpostavlja se da je šupljikavost žrtvenika imala ne samo ornamentalnu nego i obrednu funkciju, a sve je uklopljeno vjerojatno onda kada je zapadno od ovog hodnika uz južno krilo trijema i u njemu, ugrađen reprezentativni pravokutni objekt. Ova zgrada s pročeljem širokim više od 20 m sada je konačno odijelila i nadvisila tada postojeći sjeverni dio kupališta. Za temeljenje su iskorišteni jaki zapadni i istočni vanjski zidovi starijeg kupališta kao i bočni zidovi također ranijeg pravokutnog bazena, na kojem je radi izolacije sačuvana slojevita crvena hidraulična žbuka. Pregradni zidovi svih triju, prema sjeveru, ležećih prostorija, prislonjeni su na bivše

vanjsko lice trijema tako, da je na pojedinim mjestima sraza sačuvana uglučana i tonirana vanjska žbuka prvobitne fasade.

Prema sjeveru izdužena i prema jugu otvorena zapadna prostorija u detaljima zidova također pokazuje očite tragove pregrađivanja i prigradivanja. Osobito se ističe jugoistočni pilastar (ostatak ranijeg kupališnog zida), koji u nastavku prema sjeveru ni na pretpostavljenom zapadnom dovratniku nema očekivani pandan. U ispuni prostorije, osim urušenja zidova i nasipa od kasne antike do ranih stoljeća carstva, nije ustanovljen nikakvi trag čvrstog poda ni drugih zidnih otvora. Prema tome ostao je neriješen problem njezine funkcije s obzirom na cijelu zgradu.

Najveća srednja prostorija ima sačuvani žbukani pod izdignut iznad razine poda trijema foruma s kojim je povezana već spomenutim širokim pristupnim portalom s dvije stepenice sa sjeverne strane. U urušenju portala nađeni su dijelovi dovratnika, oštih pravokutnih rubova, i polustupića, pa se može pretpostaviti da je bio arhitektonsko reljefno riješen s dva do tri dubinska plana. U ispuni ove prostorije osim ostataka zidnih slikarija, nađeno je mnogo komada dekorativnih plitkih reljefa koji su ostali od oplata zidova i doprozornika. Bogatstvo i razvedenost prostora zaokružuju stupovi, relativno raskošni ukrasi kapitela, te svodovi koji su potvrđeni klinasto spljoštenim blokovima kamena i sedre, te čitavim ulomcima svodnih kapa, odnosno reznjeva.

Treća, istočna prostorija, je najmanja s asimetričnim ulazom uz istočni potporanj središnjeg portala. Ovaj na-

knadno probijeni ulaz u sjeverozapadnom kutu prostorije, nalazi se uz pregradni zid u koji su ugrađeni stariji kamener fragmenti žrtvenika i reljefa, te niska klupica-stepenica. Solidno žbukani pod dosta je stradao od slijeganja ispune starije arhitekture i kanala, koji su prekriveni prilikom izgradnje ove prostorije. Gotovo na svim zidovima sačuvani su ostaci polihromnih zidnih slikarija. Prema karakteru urušenja može se pretpostaviti da je ova prostorija imala ravni krov.

Usporedo s radovima oslobađanja velikog objekta provodilo se istraživanje i otkrivanje zidova i prostora hodnika forumskog trijema za nekoliko mogućih metara prema sjeveru i zapadu. Tako su u urušenju i talogu sedre, ispred središnjeg portala, otkrivene tri velike, slomljene mramorne ploče s natpisima. Dvije predstavljaju dio poeme koja slavi blagodati termalnih izvora, a vjerojatno pripadaju Konstantinovom vremenu.

Na sjevernom stilobatu južnog trijema otkriveno je nekoliko baza i donjih dijelova stupova trijema in situ što je konačno riješilo problem raspona interkolumnija kolonade južnog trijema foruma.

Uz najzapadniji rub iskopa ali još uvijek u prostoru trijema, u talogu sedre nađeno je mramorno postolje lijeve noge kipa Minerve koji je otkriven desetak godina ranije u njezinu hramu na Kapitoliju.

Rezultati trogodišnjih radova detaljno su dokumentirani, valorizirani i prethodno zaštićeni.

B. Vikić — V. Damevski

ISTRAŽIVANJA U BENKOVCU KOD
OKUČANA 1978—1979. G.

Nastavak zaštitno-istraživačkih radova u 1978. i 1979. godini na kompleksu rimske ladanjske vile u Benkovcu kod Okučana, znatno je upotpunio i proširio saznanja o tlocrtnoj razvedenosti cijelog objekta, njegovoj dosadašnjoj sačuvanosti te vremenskoj postepenosti izgradnje.

Radovi su trajali po 15 dana svake godine, a odvijali su se uglavnom na zapadnoj polovici izdvojene parcele, odnosno južnom, zapadnom i sjevernom dijelu objekta.

Godine 1978. potpuno je otkriven i podni mozaik u sjevernoj, najvećoj prostoriji vile koji je u dosadašnjim kampanjama bio ispitan samo mjestimično. Nakon skidanja tankog sloja zemlje i urušenja s usitnjenim antičkim građevnim materijalom te kockicama mozaika, oslobođena je površina veličine 8 X 9 m. Zbog slijeganja terena pod nije vodoravan, već nepravilno udubljen i valovit, a najveća oštećenja vidljiva su uz rubove zidova i na širokim jednobojnim dijelovima, te stiliziranom meandru koji sa sve četiri strane uokviruje unutrašnje polje. Ornament meandra i južno polje mrežastog motiva presijeca zatrpani antički kanal u smjeru istok — zapad, na čijoj je površini također uništen mozaik. Jače oštećenje plugom, zbog dugogodišnje obrade zemlje i plitkog ležaja poda, vidljivo je na nekoliko mjesta mrežastog motiva, kao i na središnjem pravokutnom medaljonu. Međutim, premda je oštećen sačuvani su svi elementi kompozicije geometrijskog ornamenta, te sa skladno slaganim pastelnim bojama motiva, djeluje kao veliki

mozaički ćilim, a moći će se potpuno konsolidirati i restaurirati.

U bloku 78/1 (veličine 7,5 X 5 m) koji jednim dijelom zahvaća i blok 76/1, prigodom otkrivanja jugozapadnog ugla prostorije s mozaikom, ustanovljeno je da su njegovi solidni zidovi do dubine 1 m naknadno izvađeni, te da se na zapadni dio ove prostorije nado vezu je jednako solidno građen zid u smjeru istok—zapad. On u proširenju iskopa zatvara trokutasti dio novootkrivene prostorije prema sjeverozapadu. U otkrivenom režnju ove prostorije na zidu je sačuvana solidna hidraulička žbuka, kojom je pokriven i pod od opeka. U južnom dijelu bloka oslobođena je potpuno južna prostorija i ustanovilo se da njezino sadašnje stanje pripada drugoj fazi gradnje, kada joj je zapadni perimetralni zid prema jugozapadu snižen i upotrijebljen za učvršćenje solidno temeljnog, te hidrauličkom žbukom i opekam prekrivenog poda. Tako je dobivena pačetvornasta niša ili istaka, kojoj su bočni i čeonni zidovi građeni istom tehnikom kao i prije spomenuti glavni zid, te kao i on prekriveni jednakim podom. Prema svemu za sada bi se moglo pretpostaviti da se radi o proširenoj platformi koja je vodila ulaznoj ili prolaznoj perforaciji za južnu prostoriju.

U blokovima 79/1 i 79/2 koji su prostorno vezani sjeverno i zapadno uz blok iz 1978. godine, otkrivena je pravokutna izdužena prigradnja (veličine 3,60 X 3,90 m) čiji su južni i sjeverni zid prislonjeni uza stariji zid građevine — platforme. Tako dobivena prostorija znatno je izmijenila tlocrtni i prostorni raspored ovog dijela vile, pogotovo kada se uzme u obzir da se od njezinog sjeverozapadnog ugla i kuta

zidovi križanja nastavljaju dalje prema sjeveru i zapadu. U toj novoj prostoriji ostao je funkcionirati dio starijeg solidnog poda s hidrauličkom žbukom, a nastavljen je s podom od naboja i tankom žbukanom površinom. Sva tri sačuvana zida teksturom i kvalitetom izvedbe vidljivo se razlikuju od starijih. Dok je kod starijih karakteristična jednolika tehnika opus incertuma s proslojima guste vezivne žbuke i pravilno raspoređenim redovima opeka, kod novootkrivenih se osjeća manja solidnost u izboru materijala i izvedbi. Zidovi su sačuvani mjestimično i više od 1 m visine, ali su im bokovi i tjemena nazubljeni. Neotkriven je ostao još jugozapadni ugao ove prostorije. U nastavku iskopa prema sjeveru (blok 79/2) od spomenute novootkrivene prostorije, oslobođen je jugozapadni dio također novog prostora, koji se pruža prema sjeveru i nadovezuje na prostoriju s mozaikom, a njezin jugoistočni dio otkriven je 1978. godine.

Kako iskopom u 1978. godini nije obuhvaćena i dalje istraжена situacija u južnom dijelu vile, gdje je 1976. godine otkriven sjeverozapadni dio prostorije (tada nazvane prostorija 1) koja s južnom prostorijom ima zajednički zid u smjeru istok — zapad, lociran je blok 79/3, da bi se pratio smjer njezinog zapadnog zida, otkrivenog 1976. godine. Međutim, na cijeloj površini bloka, nakon skidanja gustih slojeva urušen ja od građevnog antičkog materijala — kamena, opeka i vezivne žbuke, do dubine 1,10 m nije se naišlo na tragove čvrstog zida, već se pojavilo tjeme velikog i solidno građenog odvodnog kanala. On dijagonalno prolazi dužinom bloka od sjeveroistoka prema

jugozapadu. Bokovi kanala kao i dno izgrađeni su od opeka na redove i obloženi sivkastom žbukom sitnijeg agregata. Tjemeno opločenje rubova širine oko 0,20 m od lomljene opeke vezane žbukom s tucanom opekom, tvori dvostrani utor za pokrovnu opeku (veličina opeke 0,42 X 0,30) kojom je kanal prekriven i vezan također hidrauličkom žbukom. Otkriven je u dužini od 5,50 m, a cjelokupna širina mu iznosi 0,82—0,85 m. Prema veličini, nagibu i smjeru protezanja otkriven je na izlaznom dijelu zgrade, pa će mu se ušće morati potražiti mnogo dalje prema jugozapadu na vjerojatno bivšem zavoju rijeke Slobošćine.

Radi ispitivanja situacije sjeverno od objekta, na udaljenosti oko 7,20 m od sjeverozapadnog ugla prostorije s mozaikom lociran je blok 79/4 veličine 5 X 2 m, u smjeru istok — zapad. U sadržaju slojeva, osim nešto ulomaka crijepa i opeka, poneki kamen ili valutak, te fragmenata sive tamnije i svijetlije keramike i nekoliko crvenih ulomaka nije nađen ostali arheološki materijal, pa je iskop završen na dubini od 1,35 m.

Na udaljenosti od 34 m od prethodnog bloka otvoren je i blok 79/5, jednake veličine i smjera, čiji su slojevi bili još oskudniji sitnim antičkim materijalom. Na dubini od 1,20 m u istočnoj polovici bloka uočeno je manje ovalno ognjište od pečene zemlje u kojem i na kojem je, osim ostataka pepela i paljevine izmiješane sa zemljom nađeno i nekoliko fragmenata sivkaste i crvene keramike.

Istraživanja 1978. i 1979. godine pokazala su da se tlocrt i prostorna površina vile i dalje širi prema sjeveru, jugu i zapadu, te da u dosada otkrive-

nim dijelovima zgrade ima nekoliko građevnih faza od kojih su neke istodobne i iz ranijeg vremenskog razdoblja, a druge pripadaju kasnijim pregradnjama i dogradnjama.

V. Damevski

ISTRAŽIVANJA U LUDBREGU
1978—1979. G.

Nakon prekida od godine dana, nastavljeno je sistematsko topografsko istraživanje i sondiranje u Ludbregu — 1978. godine u najužoj jezgri današnjeg naselja, a 1979. godine na ugroženom terenu u zapadnom dijelu Trga žrtava fašizma, gdje je predviđena izgradnja velikog stambeno-poslovnog bloka.

U 1978. godini sondirano je u pojasu između sjeverne strane ulice A. Blažića i Trga Slobode, te u istočnom dijelu Preradovićeve ulice, gdje se očekivao stambeni i komunalni dio antičke Iovije (sonde 32—36). Osim toga ispitivalo se u dvorištu Župnog ureda radi praćenja poteza zapadnog bedemskog sistema (sonde 37 i 38).

Sonde 32—35 su pokazale da su u spomenutom pojasu središnjeg dijela Ludbrega, antički građevinski objekti bili nasilno rušeni, jer je nađeno mnogo građevinskog materijala od srušenih zidova ili fragmenti najnižih partijskih temelja, dijelovi opločenja, kanala i dr. Samo je u sondi 36 otkriven dio većeg stambenog objekta s debelim i solidno žbukanim podom, veličine 3,30 m X 2 m, a debljine 11 cm. Ovaj pod nastavlja se u svim smjerovima izvan linija sonde. Ispod njega su nađeni kanalići i stupići hipokausta, a u ispuni slojeva fragmenti zidnih slikarija, što pokazuje da je to bio bogatije opre-

mljeni stambeni objekt. Slično je konstatirano 1969. godine u obližnjoj sondi 12.

Slojevi u svih pet sondi obilovali su sitnim arheološkim materijalom, a prije svega keramikom rimskog provincijalnog karaktera. Javlja se i importirana keramika (sigilata i barbotina), te predmeti od stakla i metala (fibule, željezni alat, čavli i dr.). Analiza slojeva i materijala pokazala je da se radi o dva kulturna horizonta, ranocarskom i kasnocarskom, što je već i ranije konstatirano na tlu Ludbrega.

U sondi 32, nađen je i skeletni grob s prilogom seobe naroda slično kao 1976. godine u sondi 30.

Ova dva groba su pokazala da je središnji dio Ludbrega, nakon devastacije u doba seobe naroda, bio iskorišten za pokop mrtvih, što znači da je došlo do potpunog uništenja antičkog urbanog organizma.

U dvorištu Župnog ureda, sonda 37 dala je u gornjim slojevima ugao nekog kasnoantičkog objekta, građenog od kamena i opeke, što potvrđuju i nalazi sive kasnocarske keramike. U nižim slojevima otkriven je dio prethistorijske zemunice, na čijoj se lesnoj podnici nalazila crna, glačana plitica, razgrnutog ruba, koja datira zemunicu u starije željezno doba.

Ovaj nalaz ima veliku važnost jer je prvi na tlu Ludbrega iz prethistorijskog razdoblja.

U 1979. godini istraživano je na parcelama, koje su bile određene za izgradnju recentnog kompleksa arhitekture, a leže od Trga žrtava fašizma prema Ul. Vladimira Nazora. Teren je ispitan sa sedam sondi (39—45), veličine 6 m X 3 m, 8 m X 2 m i 6 m X 2 m.

Sonde 40 i 42 dale su dijelove prehistorijskih zemunica ukopanih u žućkastu, laporastu ilovaču, ljevkastog dna, s rupama za tanje drvene nosače i deblje potpornje.

U ovim sondama je konstatiran i rimski kulturni sloj, s otpadnim jamama punim ulomaka keramike i opeke, ali bez tragova antičke arhitekture.

Situacija u obje sonde podsjeća na onu u sondi 37. Novi nalazi pokazuju da se ne radi o izoliranom stambenom prehistorijskom objektu nego o većem naseobinskom kompleksu.

Sonde 39, 43 i 44 dale su ostatke antičke arhitekture, koja je temeljena na debelom sloju valutaka, a zidovi su građeni od poluobrađenog i pločastog kamena s umetnutim ulomcima opeke. Nađeni su i ostaci žbukanih podova i podova od opeke, te otpadne jame s rimskim keramičkim materijalom (sonde 41 i 45).

Stanje antičke arhitekture je vrlo fragmentarno, te je stoga teško rekonstruirati izgled objekata kojima pripadaju.

Ovaj dio Ludbrega nije pripadao užoj jezgri Iovije koja je bila opasana bedemima, nego je predstavljao sjeverozapadni suburbijum koji je u doba seobe naroda bio također potpuno uništen.

Sonda 44 dala je u svom jugoistočnom dijelu ostatke srednjovjekovnog rova s tragovima izgorjele drvene konstrukcije i keramikom iz 15. i 16 st. n.e.

B. Vikić-Belančić

ISTRAŽIVANJA U ŠČITARJEVU 1979. G.

Nakon prekida od pet godina nastavljena su 1979. god. sistematska sondažna istraživanja u Ščitarjevu, na položaju »Gradišće«, gdje se nalazila jezgra Andautonije.

Sondiralo se u njegovom sjevernom pojasu koji je radi izgradnje odvojka nove auto-zaobilaznice ozbiljno ugrožen. Stoga su istraživanja imala zaštitni karakter i bila ograničena na teren sa zapadne i istočne strane ceste koja vodi prema selu Sasi.

Ispitalo se sa 6 sondi od kojih su četiri zapadne imale veličinu 6 X 3 m (sonde 28—31) i naizmjenično smjer istok—zapad i sjever—jug, a dvije istočne sonde su proširivane i produživane tako da im je veličina bila 10 X 8 m i 12 X 3 m (sonde 32 i 33).

Sonde u zapadnom pojasu uz cestu dale su mnogo ostataka antičke arhitekture ali sve u vrlo fragmentarnom stanju. Zidovi su većim dijelom srušeni (sonde 28 i 29) ili sačuvani u temelju (sonda 30), ili su pak iščupani i uočljivi samo u profilu sondi (sonde 30 i 31). Nađeni su i dijelovi opločenja poda, debeli ožbukani tarac površine od 2 m X 1,50 m (u profilu se prati u dužini od 6 m), zatim dio jedne prometnice smjera sjeverozapad-jugostok od nepravilnih škrljastih ploča na podlozi od šljunka (sonda 28), kojoj je istočni krak otkriven 1971. god. u sondi 19. i dr. Najzanimljiviji je nalaz spaljene drvene oplata poda nekog objekta (sonda 29), sačuvane na površini od 2,10 X 1,80 m, debljine 8 cm, koja je ležala na dubini od 1,40 m. U intaktnom sloju paljevine i ispod nje, nađeni su ulomci ranocarske keramike, među kojima se ističe fragment barbotinske

plitice flavijeuskog vremena. Ovo su prvi arhitektonski ostaci iz ovog ranog razdoblja, odnosno iz doba flavijeuske urbanizacije u jugozapadnoj Panoniji, a dosad su na Gradišću otkriveni samo sitni arheološki nalazi iz tog vremena (fibule i keramika).

U novoispitivanom sjeverozapadnom dijelu Gradišća također je konstatirano plavljen je Save jer niži slojevi sadrže debele naslage savskog šljunka i pješčanog mulja (sonda 28).

U istočnom pojasu uz spomenutu cestu za Sase, sonde 32 i 33 dale su jedan veliki arhitektonski kompleks, dug preko 20 m. Vjerojatno je to bio javni objekt, bogato opremljen bijelo žbukanim podom, zidnim slikarijama i štukaturom s vrlo plastičnim nizom najnica (Eirstab). Pod leži na dubini od 60 cm i sačuvan je u dužini od 8 m, a u širini od oko 2 m. U sjeveroistočnom dijelu sonde 32 uočen je vrlo rastočeni apsidalni zid za koji se u toj fazi rada nije moglo utvrditi da li pripada nekoj prostoriji ili manjoj građevini. U jugozapadnom dijelu sonde moglo se pratiti južni zid objekta samo u dužini od 7 m, jer je dalje bio iščupan i tek uočljiv u sjevernom profilu sonde, a njegov nastavak u južnom dijelu sonde 33. Zid je građen od pločastog škrljastog kamena u pravilnim redovima, a vezivna žbuka mu je finije fakture.

Ovaj objekt imao je monumentalni stilobat sa sjeverne strane, otkriven u sondi 33 ali su se sačuvala samo tri masivna bloka dužine 2,30 m, 1,62 m i 1,15 m, širine 62–64 cm i debljine 32 cm. Sjeverni perimetralni zid objekta također je oslobođen u sondi 33, no djelomično je iščupan, pa je vidljiv u dužini od 2 m.

Zidne slikarije su vrlo fine fakture, podloga im je svijetla, boje bjelokosti, a ukrašene su pojasevima, trakama i vrpcama crvene, oker i crne boje. Rađene su po ukusu i modi 2. st., a odgovara im vremenski i štukatura arhitektonskog stila. Kako se ispod poda građevine našlo fragmenata slikarija i štukodekoracija slične fakture i identičnog ukrasa, može se zaključiti da je javni objekt bio popravljan u kraćem intervalu.

Ovaj arhitektonski kompleks prelazi okvire obje sonde u svim smjerovima, pa će se njegovo istraživanje nastaviti slijedeće godine.

Istraživački radovi u 1979. god. dali su vrlo mnogo novih podataka za proučavanje života i urbanih etapa Andautonije, osobito u prva dva stoljeća carstva koja su dosad bila slabije osvjetljena. Osim toga, na Gradišću je prvi put otkriven veći kompleks arhitekture oficijelnog karaktera, što dosad nije bio slučaj, jer ranije nađeno rimsko kupalište u dvorištu Župnog ureda nalazi se na krajnjem južnom rubu Gradišća.

Stanje arhitekture pokazuje da je sjeverni dio ovog položaja ozbiljno ugrožen suvremenom izgradnjom i obradom zemljišta, pa ga treba najhitnije dalje istraživati i zaštititi.

B. Vikić-Belančić

ISTRAŽIVANJA ANTIČKOG NASELJA
U PROZORU U LICI (ARUPIUM)
U 1978. I 1979. GOD.

Zaštitno istraživački sondažni radovi na antičkom lokalitetu u selu Prozor u Lici (antički *Arupium*), što ih Arheološki muzej u Zagrebu izvodi u suradnji s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu još od 1974. god., nastavljeni su u 1978. god., a zatim i u 1979. god. Time su sondažni istražni radovi najvećim dijelom privedeni kraju, a rezultati istraživanja poslužit će za izradu elaborata na osnovi kojega će se nastojati osigurati sredstva za sustavno istraživanje jednog dijela fiksiranog antičkog naselja (o ranijim radovima na tom lokalitetu izvještavali smo u Kronikama VAMZ-a 3. serije, sv. IX, Zagreb 1975, str. 169—171 i sv. X—XI, Zagreb 1977_78, str. 262—263, kao i u Arheološkom pregledu Jugoslavije, u brojevima 16, 17. i 18, god. 1974, 1975. i 1976). U ovom izvještaju sažeto ćemo obuhvatiti sve faze istraživanja u protekle dvije godine i u najkraćim crtama rezimirati, kronološkim slijedom, rezultate provedenih radova.

U srpnju 1978. godine, za 12 radnih dana, otkopano je 12 sonda, a dobiveni podaci pružili su zanimljive podatke, osobito u vezi s rasprostranjem gradskog areala, budući da su sonde većinom bile locirane izvan uže jezgre naselja ili uz rubna područja užeg urbaniziranog područja. Takav razmještaj sonda rezultirao je otkrićem manje antičke nekropole uza zapadne rubove naselja. Identificirana su samo dva groba, oba s dislociranim kosturima i bez sačuvanih ostataka grobne arhitekture, ali treba očekivati da je kompleks

nekropole veći, što će se moći dokazati eventualnim naknadnim sustavnim iskopavanjima. Indicije za takvu pretpostavku, osim u samom toponimu »Grčka crkva«, možemo naći i u navodima starijih mještana, koji spominju da su početkom stoljeća tu vađene veće kamene ploče — vjerojatno dijelovi grobne arhitekture — koje su kasnije korištene kao građevni materijal, osobito za gradnju ceste. Prilozi u grobovima vrlo su bogati (staklena čaša s apliciranim ukrasom od plave staklene paste, ukrašeno koštano vreteno s pršljenom, dvije brončane fibule, dvije srebrne igle-ukosnice s poligonalnom glavom, zlatna naušnica-karika, pozlačeni privjesak s utisnutom svastikom, perla od zelene staklene paste, kameni pion za igru, žeton u obliku dugmeta, keramički tanjurić, više ulomaka staklene posude i dr.). Prema priloženom materijalu grobovi se mogu datirati u prvu polovicu 4. st. U nekoliko sonda otkriveni su ostaci arhitekture gospodarsko-stambenog karaktera, a u jednoj sondi (1978—I) pronađen je sklop urbane arhitekture s različitim sadržajima — odvodnim kanalom prekrivenim tegulama i kvadratnim podnim popločenjem — a nađena su i dva ulomka stupa, od kojih jedan s profiliranom bazom, što daje naslutiti da je, možda, riječ o objektu reprezentativne namjene.

Krajem rujna i početkom listopada iste godine ispitivanja rasprostranjenosti gradskog areala dopunjena su kraćim, trodnevnim, istraživanjima uz istočni rub antičkog naselja. Tom su prilikom otvorene 4 sonde, od kojih dvije nisu pružile nikakvih ostataka (u jednoj od njih nađena je kao slučajaj nalaz prehistorijska kamena sjekira!)

— čime su potvrđene ranije pretpostavke o prostornoj organizaciji naselja — dok su druge dvije sonde dale zanimljive urbane elemente. Ističu se monumentalne kamene ploče (90X X50X20 cm) nađene *in situ*, vjerojatno djelovi popločenja nekog objekta javnog karaktera, a zatim i ulomak kamenog stupa, što treba tumačiti blizinom nekog objekta reprezentativne namjene. Kvantitet sitnih nalaza relativno je skroman (ulomak brončanih korica bodeža, ulomci sigilate, novac i si.), pa je i to podatak koji se može koristiti za određivanje perimetra i intenziteta naseljenosti gradskog prostora.

Završavajući višegodišnji ciklus sondažnih radova u Prozoru, koji su rezultirali dobivanjem okvirnih elemenata o prostornoj organizaciji antičkog naselja, smatralo se da će biti korisno temeljitije istražiti uži prostor unutar ranije fiksirane jezgre naselja, kako bi se stekli potpuniji podaci i dobio cjelovitiji uvid o karakteru nekih već poznatih objekata, ili sklopa više objekata koji tvore jednu cjelinu. U tu svrhu, u srpnju i rujnu 1979. god. — za ukupno 16 radnih dana — otvorene su 4 sonde, od kojih jedna (sonda 1979-B) predstavlja sklop niza većih i manjih sonda kojima su praćeni zidovi prostoranog kompleksa rimske arhitekture. Najprije je otvorena sonda oko 50 m jugozapadno od područja tzv. Buljme, gdje su ranijih godina otkriveni raznoliki sadržaji antičke arhitekture. U njoj je otkriven temelj antičkog zida, a u iskopu je nađeno vrlo mnogo građevnog materijala, posebno krovnog crijepa, opeke i tegula, od kojih je jedan ulomak signiran. Na istoj parceli, oko 30 m sjevernije, locirana je već spome-

nuta sonda 1979-B. Sistemom gusto raspoređenih sonda otkriven je veći kompleks rimske arhitekture raščlanjen nizom pravokutnih prostora različitih dimenzija. Iako cijeli prostor nije sustavno istraživan, djelomično jer nije bilo moguće pratiti smjerove zidova izvan parcele za koju se uspjelo dobiti dozvolu od privatnih vlasnika za iskopavanje, ipak je na osnovi dobivenih podataka moguće pretpostaviti da je riječ o stambenom karakteru kompleksa, gradskoj vili ili dijelu šireg stambenog sklopa u sastavu jedne insule. To potkrepljuju i urušeni arhitektonski ostaci, kameni klesanci, opeke, tegule (nađeno je čak 17 ulomaka s pečatima desetak različitih proizvođača), zatim ulomci bojane zidne žbuke u kombinacijama bijele, plave i pompejansko crvene boje, te velika količina maltera, željeznih čavala, klinova, spojnice, dijelova okova vrata i si. Treba, međutim, reći da nigdje na sačuvanim potezima zida nisu utvrđeni tragovi otvora za vrata, a samo je mjestimično uočljiv tanki sloj podnog maltera ili podnog popločenja, pa to otežava interpretaciju prostorne dispozicije objekta i njegovu identifikaciju. Među sitnim nalazima većinom su različiti ulomci keramike fine (sigilata) ili grublje fature. Manje su zastupljeni ulomci staklenih posuda, a nađen je i jedan željezni ključ, više koštanih igala, tri brončana dugmeta, brončana fibula i nekoliko primjeraka brončanog novca, od kojih jedan s likom Hadrijana. Posebno je zanimljiv nalaz dviju brončanih kaneliranih sipki i ukrašene brončane čaške koji, vjerojatno, pripadaju dijelovima ukrasnog inventara rimskih kola. Sonda 1979-C, locirana je oko 50 m zapadno od son-

de 1979-B, kojoj je bila posvećena najveća pažnja, ali ona nije dala arhitektonskih ostataka osim stanovite količine urušenog građevnog materijala. Treba ipak naglasiti da je u sondi nađeno mnogo sitnih nalaza, od kojih ističemo srebrni prsten s dvije zlatne granule i jedan primjerak Konstantinova novca. Rezultati dobiveni radom u sondi pružaju dovoljno dokaza o urbaniziranosti i tog dijela antičkog naselja. U sondama 1979-D i D₁ koje su locirane sjeverozapadno od kompleksa antičkog kamenoloma, na manjoj zaravni donjih obronaka Velikog Vitla, nađeni su zidovi građeni vrlo kvalitetnom tehnikom, kao i obilje raznovrsnog građevnog materijala — između ostalog i mnogo ulomaka bojane zidne žbuke te ulomak kamenog stupa koji je tu bio u sekundarnoj upotrebi — što posebno naglašavamo s obzirom na činjenicu što su tim nalazima korigirane naše ranije pretpostavke o slabijem intenzitetu i kvaliteti gradnje uz južne granice naselja, na položajima uz padine gradine Vital.

Na kraju spominjemo i jednu manju sondu otvorenu na jednoj od terasa pri samom vrhu Velikog Vitla, gdje je otkopan dio antičkog fortifikacijskog zida u dužini od 6,50 m, koji je rađen vrlo kvalitetnom tehnikom, s pravilnim klesancima i ispunom od usitnjelog kamena i maltera. Taj zid je, respektirajući konfiguraciju terena, mjestimično temeljen direktno na živcu, ili se pak prilagođuje izbočenu živcu. Na taj način, kombinirajući prirodnu liticu sa zidom, graditelji su očito željeli zaštititi prostor terase ili, možda, i šire područje vrha gradine, što potvrđuje ranije pretpostavke o kontinuite-

tu života na samoj gradini i u rimsko doba.

Istodobno s ovim sondažnim radovima dovršeni su radovi na konzervaciji i prezentaciji kompleksa već istraženog antičkog kamenoloma. Cijeli prostor kamenoloma, obrastao i zasut šibijem i drvećem u proteklih nekoliko godina, najprije je pažljivo očišćen, a zatim je skinut nasip uz rubove kamenoloma, što se formirao od iskopa u vrijeme istraživačkih radova na kompleksu. U daljnjem toku radova izvršena su potrebna podzidavanja na mjestima gdje se moglo očekivati urušavanje zemlje u očišćeni prostor, a zatim je postavljena sa sve četiri strane kompleksa ograda, posebno konstruirana za tu priliku od okruglih željeznih cijevi, kao i vrata kojima je omogućen pristup u unutrašnjost kamenoloma.

A. Rendić-Miočević

REKOGNOSCIRANJA I ISTRAŽIVANJA ANTIČKIH LOKALITETA NA PODRUČJU ZAGREBA 1979. GOD.

Gradnja nove tramvajske Remize u zagrebačkoj Dubravi ponovno je aktualizirala pitanje antičkog kompleksa u istočnim dijelovima grada, čije je postojanje utvrđeno Kukuljevićevim iskopavanjima na Borongaju 1873. godine, Klemencovim otkrićem manje nekropole na području današnje Auto-Dubrave i obiljem prikupljenih površinskih nalaza s ovog područja. Kanal i spojna cesta između Remize i Maksimirske ceste zahvatili su zapadni rub ovog kompleksa, a zahvaljujući hitnoj intervenciji Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika i Arheološkog muzeja teren, koji je bio pred neposrednim

uništenjem, mogao se sondažno ispitati. U dvije kampanje bile su postavljene ukupno četiri sonde, i sve su dale pozitivne rezultate. Najinteresantnije otkriće svakako predstavlja donji naboj ceste koja se protezala u pravcu sjever — jug. Naboj je bio sačinjen od dvije vrste kamena (riječni obluci i žučkasto — crvenkasti pješčenik), te od ulomaka cigle. Trasa se je mogla pratiti u sondama A, B i C, zapadno od spojne ceste, u ukupnoj dužini od 60 metara. Pretpostavka je da se ovom prigodom naišlo na antičku saobraćajnicu koja je povezivala Ščitarjevo s kamenolomom Crna Voda kod Markuševca. U sondi D, naišlo se na podni naboj sačinjen od šljunka, pješčanika, cigle i podne žbuke.

Rekognosciranjem na jugo-zapadnoj periferiji grada (područje sela Mala Mlaka u Turopolju) otkrivena su dva lokaliteta, koji se zbog obilja materijala razasutog po površini mogu sa sigurnošću odrediti kao antički. Prevladavaju čisto građevinski elementi, pa se opravdanom čini pretpostavka da se u oba slučaja radi o objektima. Prvi se nalazi na oranici Ciglenica, dok se pozicija na kojoj se nalazi drugi naziva Starce i udaljena je cca 800 metara sjevero-zapadnije od prvoga. Dimenzije lokaliteta su podjednake (150X120 m), i zbog sličnosti nalaza pružaju gotovo istovjetnu sliku. Tegule, tubuli i kupe kanalice najviše su zastupljeni, a pronađeno je i dosta ulomaka keramike (uglavnom grublje fakture). Najzanimljiviji detalj predstavljaju tragovi zidova koji se jasno uočavaju na Starcu, tvoreći pravokutnu prostoriju veličine 22X11 metara. U toku 1980. godine, na ovom lokalitetu biti će izvedeno sondažno istraživanje.

Obadva objekta nalazili su se uz vicinalni put koji je išao iz Stenjeveca prema Petrovini Turopoljskoj, gdje se jedan krak odvajao prema Velikoj Gorici i Ščitarjevu, a drugi je nastavljao prema Buševcu, Dužici i Sisku. Obilaskom terena utvrđeno je da su tragovi ove ceste još uvijek vidljivi kod sela Botinec, Gornji Čehi (gdje također ima dosta površinskih nalaza), između Donje Lomnice i Gornjeg Lukavca, te kod Petrovine.

Z. Gregl

IZLOŽBE

PREHISTORIJSKO NASELJE U SV. PETRU LUDBREŠKOM

U izložbenoj prostoriji Arheološkog muzeja u Zagrebu održana je od 16. listopada do 16. studenog 1978. godine izložba koja, kao i mnoge ranije izložbe, upoznaje javnost s rezultatima arheoloških istraživanja prethodnih godina.

Prehistorijsko naselje u Sv. Petru Ludbreškom nalazilo se na prirodnoj uzvisini zvanoj »Staro groblje«, na sjevernom rubu sela, a uz cestu koja vodi za Veliki Bukovec. Odvoženjem zemlje naselje je djelomično uništeno, a nakon 1960. godine kad su provedena istraživanja, brežuljak je većim dijelom srušen s okolnim terenom i pretvoren u obradivu površinu.

Reprezentativniji materijal tog istraživanja bio je izložen u pet vitrina, a legenda, situacijski plan kao i brojne fotografije ilustrirale su tok istraživanja i nalaz nastambi od kojih su ostale sačuvane samo kružne rupe od ukopanih balvana, mnoštvo kućnog li-

jepa, kao i dva uništena ognjišta. Pokraj jednog od ognjišta pronađen je i ručni žrvanj za mljevenje žitarica. Pretežni dio nalaza je keramika otkrivena u 23 jame za otpatke, nepravilnog kružnog oblika, a koje su tipični objekti unutar prethistorijskih naselja. Zanimljiva je jama 20 koja je najvjerojatnije imala kulturni karakter, budući da je u njoj osim mnogo keramike, glinene peći, masivnih glinenih potpornja s ognjišta, nađen i skelet odrasle osobe sahranjene u sjedećem položaju.

Na osnovi materijala, naselje u Sv. Petru Ludbreškom datira se u starije željezno doba, s kontinuitetom stanovanja od 7. do 4. stoljeća prije n. e., a glavina nalaza pripada drugoj polovici 7. do 5. stoljeća prije n. e. kad je naselje najintenzivnije živjelo. Novija istraživanja koja su provedena na zapadnoj strani brežuljka pokazuju da se u naselju živjelo i u starijim razdobljima — nalaz kalupa za lijevanje sjekira, praporaca, kopalja kao i keramika (čuva Gradski muzej Varaždin) — odnosno u 8. stoljeću prije n. e.

D. B. L.

EGIPATSKA BRONČANA PLASTIKA

Naš odnos prema spomenicima stare egipatske umjetnosti najvećim se dijelom temelji na poznavanju istaknutih spomenika egipatske sepulkralne i kulturne arhitekture, monumentalne plastike i dekoracije što je primijenjivana pri ukrašavanju pojedinih spomenika ili spomeničkih cjelina. Riječ je, dakako, o spomenicima monumentalnih razmjera koji su, velikim dijelom i zbog svojih dimenzija, dali pečat toj osebujnoj civilizaciji. Međutim, manje su poznata ostvarenja tzv. sitne plastike,

iako su, visokom razinom umjetničkog oblikovanja, često mjerljiva s monumentalnim uzorima staroegipatske plastike. Imajući to u vidu, Arheološki muzej u Zagrebu priredio je izložbu pod naslovom »Egipatska brončana plastika«. Izložba je otvorena 18. 12. 1978. god., a trajala je — zbog zanimanja javnosti — dulje od predviđenog završetka što je bio planiran za 18. 2. 1979. god.

Koncepcija izložbe osmišljena je kao sinteza dviju osnovnih ideja. Željelo se, naime, posjetioce informirati o primjeni različitih tehnoloških postupaka u proizvodnji brončane plastike, a s druge strane namjera je bila da se istodobno da presjek umjetničkih dostignuća različitih epoha i stilskih opredjeljenja, prikazom razvitka sitne brončane plastike. Prema takvoj koncepciji izložba nije realizirana kao puko, faktografsko, nizanje spomenika u izložbenim vitrinama, već se nastojalo upozoriti na složenosti različitih tehnika lijevanja i finalne obrade, na stilskom jedinstvu spomenika i na naglašavanju bogatstva umjetničkog *izraza*. To se može naslutiti u djelima koja odražavaju realno prikazivanje predmetnog svijeta, kao i na spomenicima za koje se može reći, dakako uvjetno, da su ostvarena apstraktnim oblicima izražavanja. Izloženi materijal raspoređen je u četiri vitrine, prema odvojenim tematskim cjelinama. Jedna od vitrina posvećena je ilustraciji procesa transpozicije Ozirisova lika, od plastike kojoj su ishodišta monumentalni prikazi toga božanstva, do svođenja njegova lika na simbol i magični znak.

Iako je izložba ograničena prostorom, brojem vitrina i brojem samih izložaka — zbog čega nije bilo moguće

pružiti cjeloviti presjek svih tehničkih postupaka i umjetničkog stvaralaštva u toj oblasti — ona ipak daje zainteresiranima solidan uvid u razinu tehničkih i umjetničkih dostignuća. To se u prvom redu odnosi na razvijenost tehnoloških postupaka u lijevanju punih i šupljih odljeva u kalupima od pijeska, gline, kamena ili voska, a posebno je istaknuto da primjena kalupa od voska omogućuje odlijevanje ne samo debelih već i tankih stijenki, što je pridonijelo naglašavanju najsuptilnijih detalja pojedinih likova. Na izložbi je prikazan likovni materijal iz različitih razdoblja egipatskog stvaralaštva, a najvećim je brojem izložaka zastupljeno Kasno razdoblje egipatskog carstva. Svi predmeti odaju stilsko jedinstvo temeljeno na predlošcima i motivima tradicionalne egipatske plastike, uz razumljivu dozu neposrednosti i svježine što karakterizira predmete tzv. sitne plastike.

Na kraju treba reći da je izložba u cijelosti ostvarena s materijalom iz fundusa Egipatske zbirke Muzeja, i da je opremljena opširnom uvodnom legendom i foto uvećanjima niza zanimljivih detalja koji nisu, zbog malih dimenzija, dovoljno uočljivi na izvornom materijalu. Također je prikazan i veći crtež s motivom rada u jednoj radionici za izradu brončanih odljeva, a u vitrinama je uz izložke priložen i veći broj fotografija samih eksponata, s nužnim informacijama o pojedinim spomenicima.

A. R. M.

RIMSKA KERAMIKA I STAKLO IZ SISKA

Od 28. 12. 1978. do 28. 2. 1979. god. održana je u Sisku izložba rimske ke-

ramike i stakla koju su zajednički priredili Arheološki muzej u Zagrebu i Gradski muzej u Sisku s materijalom s područja Siscije, a koji se čuva u oba muzeja.

Keramička proizvodnja spada u najstarije grane ljudske djelatnosti, a u antičko doba keramika i staklo doživljuju najveći procvat i najširu primjenu. Oni odražavaju razvitak ekonomike, obrta i trgovine, a ujedno pokazuju standard života, kulture i umjetnosti jednog područja i razdoblja.

Naši krajevi, a posebno Južna Panonija, postali su unosno tržište za radio-nička središta Zapada i Mediterana (Italija, Galija, Germanija, Sirija, Sjeverna Afrika i dr.), pa se javljaju najrazličitiji keramički i stakleni proizvodi od ranog 1. st. do kasnog 4. st. n. e. Međutim, već u 1. st. domaće lončarije počinju svoju djelatnost koja na našem tlu ima vrlo dugu tradiciju, već od prethistorijskih razdoblja.

U samom Sisku (Siscia) kao značajnom strateškom, urbanom i trgovačko-obrtničkom središtu, trgovina keramikom, a kasnije i lokalna produkcija, doživjele su pravi zamah, što jasno pokazuju mnogobrojni izložci uvezene i domaće keramike s njegova područja, najrazličitijih oblika, kvalitete i tehnike izrade, od luksuznih primjeraka do onih najobičnijih za potrebe kućanstva.

I rimsko staklo iz Siska pokazuje da su postojale vrlo žive veze između Siska i ostalih provincija rimskog carstva. Najraniji primjerci potječu iz italskih i mediteranskih radionica, zatim iz galskih, a u 3. i 4. st. podmiruju potrebe panonskog tržišta germanske, odnosno porajnske manufakture stakla (Köln, Trier, Mainz i dr.).

Pretpostavlja se da se staklo proizvodilo i u antičkom Sisku, no zasad na njegovu području nije otkrivena niti jedna staklarska peć ili radionica.

Izložba je dokumentirana crtežima, foto-uvećanjima, nizom legendi kao i kraćim tekstovima u vitrinama.

B. V. B.

RIMSKI NAKIT I UKRAS IZ NAŠIH KRAJEVA

U lipnju 1979. godine otvorena je u Arheološkom muzeju izložba Rimskog nakita i ukrasa iz naših krajeva, koji se čuvaju u antičkoj zbirci muzeja.

Izložene su različite vrste nakita od plemenitih metala i bronce — ogrlice, narukvice, privjesci, naušnice, kopče, fibule, prstenje, aplikacije za pojaseve i pređice — koji potječu iz nalazišta međuriječja Save i Drave, a u najvećem broju iz antičkog Siska.

U doba rimskog carstva nakitu i ukrasu posvećivana je posebna pažnja, pa su osim pojedinačnih komada izrađivani cijeli kompleti vrlo rafiniranih detalja, koji su naglašavali funkcionalnost samog odijela, a u isto vrijeme izražavali kulturnu i društvenu pripadnost njihovih nosilaca. Nakit je obilježavao i socijalnu izdiferenciranost koja se izražavala i u samom zakonodavstvu koje je propisivalo, u određenim razdobljima, norme o vrstama i načinu kićenja.

Izloženi rimski nakit pokazuje visoki stupanj umjetno-obrtne i likovne vještine majstora i bogate varijacije u oblicima i materijalima. Zastupljene su različite tehnike kao što su: kovanje, lijevanje, graviranje, cizeliranje, punktiranje, tauširanje, tiještenje, ro-

vašenje, izvlačenje i tordiranje žice, te tehnike na proboj, granulacije, ulaganja staklene paste u ležišta od kovine i dr.

Rimski nakit i ukras predstavlja sintezu zapadnih i orijentalnih dostignuća u izradi i proizvodnji nakita, kojima se još pridružuju i specifične domorodačke tradicije.

U Južnoj Panoniji postojale su radionice nakita i ukrasa, među kojima se posebno ističu radionički centri u Sisku (Siscia) i Sr. Mitrovica (Sirmium).

B. V. B.

RIMSKI OLOVNI FIGURALNI PEČATI IZ SISKA

U namjeri da široj javnosti prikaže dio vrijednog spomeničkog materijala koji zbog niza okolnosti — u prvom redu skučenosti izložbenog prostora u Muzeju — ne nalazi mjesta u stalnoj muzejskoj postavi, Arheološki muzej u Zagrebu priredio je izložbu »Rimski olovni figuralni pečati iz Siska«. Izložba je otvorena u prosincu 1979. god., a zatvorena je početkom svibnja 1980. god.

Značenje ove izložbe, prema zamisli priređivača, ne iscrpljuje se u samoj registraciji izvorne funkcije pečata kao predmeta široke upotrebne namjene, već su posebno izdvojeni posredni refleksi njihove primjene. Ti se refleksi odnose kako na kulturno-dokumentarnu vrijednost pečata, tako i na umjetničke domete njihove izrade. Pažljivom analizom sadržaja što se kao znak ili motiv susreću na olovnim pečatima moguće je, naime, osvijetliti brojne aspekte društvenog i gospodarskog ži-

vota u Sisciji, koje drugačije nije moguće dokumentirati, osobito zbog nedovoljne istraženosti tog istaknutog antičkog grada u Gornjoj Panoniji. Za ilustraciju mnogostrukosti upotrebe olovnih pečata u rimsko doba i posebno u rimskoj Sisciji, citiramo dio teksta što ga je M. Gorenc napisao za uvodnu legendu i prospekt što je tiskan za tu priliku: »Izbor rimskih olovnih pečata iz antičke Siscije — Siska predstavlja dio sačuvanih minijturnih biljega, koji su pratili rašireni običaj potvrđivanja fizičkih i pravnih osoba u privatnom i javnom saobraćaju, te isticanje legitimiteta i legaliteta u pravnim poslovima, odnosno čuvanja tajne i ograničavanja korištenja zapečaćenih poruka, predmeta i stvari.«

Ukupno je izloženo šezdesetak olovnih pečata koji su, prema sadržajima, raspoređeni u četiri vitrine. Manja grupa izloženih primjeraka sadrži motive odabrane slučajnim izborom pretežno stranih naručilaca, pa su sadržaji na njima prilagođeni ukusu tog sloja stanovništva Siscije. Brojniji su, međutim, pečati s alegorijskim kompozicijama različitih figura iz antičke religije i mitologije (Fortuna, Minerva, Herkul, Serapis i dr.). Ti su pečati manjim dijelom strane, a većim dijelom domaće, lokalne proizvodnje. Istoj grupi mogu se priključiti pečati s alegorijskim sadržajima koji naglašavaju zanimanja njihovih korisnika ili pripadnost raznim tijelima i udruženjima (pečati s prikazom Merkura, Hetere i dr.). Ta grupa pečata je od iznimne važnosti, jer njome indirektno dopunjujemo relativno oskudna saznanja o društvenoj strukturi i svakodnevnom životu žitelja antičke Siscije. Također je vrlo zanimljiv izbor pečata s indivi-

dualnim ili grupnim, najčešće obiteljskim portretima, među kojima se osobito ističu portreti careva i članova carske obitelji.

Svi izloženi pečati nastali su u rasponu od 1—5. st. Veći dio može se pripisati djelovanju domaćih radionica u samoj Sisciji, gdje su, nema sumnje, u carsko doba bili vrlo aktivni lokalni pečatoresci, graveri i minijaturisti. Rad tih anonimnih majstora ne smije se potcijeniti, osobito ako se ima u vidu da njihova djela — na isti način kao i na antičkom novcu — ponavljaju sadržaje i stilske značajke tzv. monumentalne umjetnosti, s razlikama koje su primjerene drugačijim dimenzijama i namjeni tih sitnih upotrebni predmeta. Izbor izloženih olovnih pečata iz Siska omogućava pažljivom posjetiocu uvid u visoku umjetničku razinu što su je dostigli sisački majstori-pečatoresci.

Zbog lakšeg praćenja izloženih predmeta tiskan je, kako je rečeno, prospekt s tekstom koji je u istom obliku otisnut i na dvije uvodne legende. Izložba je također opremljena s osam većih i više manjih fotografija, s uvećanim detaljima koji prostim okom nisu u dovoljnoj mjeri čitljivi.

A. R. M.

CIKLUS IZLOŽBI U ZET-u

U Kronici VAMZ-a 3. serije, sv. X-XI izvijestili smo o ciklusu prigodnih foto-izložbi što ih je Arheološki muzej u Zagrebu — na poticaj Komisije za kulturu, informatiku i sport OOSSO ZET-ova OOUR-a Autobus, Pogon Dubrava — priredio u prostoru Restorana društvene prehrane u ZET-ovu pogonu

u Dubravi, u razdoblju od kraja 1976. god. do sredine 1977. god. S priređivanjem izložbi u toj radnoj organizaciji Muzej je nastavio i proteklih godina u nešto izmijenjenim, poboljšanim, uvjetima. Budući da je u međuvremenu Muzej ustupio, u obliku dugoročne posudbe, dvije starije muzejske vitrine, stvoreni su uvjeti i za izlaganje originalnih izložaka iz muzejskog fundusa, pa su u 1978. i 1979. god. pripremljene četiri izložbe na kojima je prikazana izvorna arheološka građa. Time je djelomično izmijenjen karakter prvih priređenih izložbi. Ograničen prostor u vitrinama i nepodesne dimenzije za izlaganje većih predmeta utjecali su na odabiranje tema, i na izbor izloženog materijala u okviru odabranih tematskih cjelina. Nastojalo se svaku izložbu opremiti potrebnim brojem foto-povećanja onih predmeta ili lokaliteta, koje nije moguće adekvatno drugačije prikazati. Izlaganjem materijala iz muzejskog fundusa načinjen je, u odnosu na ranije razdoblje, korak dalje u želji da se muzejska građa približi najširem krugu publike. Takvom cilju nesumnjivo pridonose izložbe priređene u prostorima radnih organizacija koje pokazuju interes za takvom suradnjom s Muzejom.

Sve izložbe o kojima je riječ trajale su po tridesetak dana i bile su opremljene fotografijama različitog formata, općom uvodnom legendom i kraćim objašnjenjima uz pojedine izložke ili grupe predmeta. U daljnjem tekstu u najkraćim crtama navest ćemo osnovne podatke o održanim izložbama, prema kronološkom rasporedu njihova održavanja.

U ožujku 1978. god. Antički odjel Muzeja pripremio je izložbu pod na-

slovom »Rimske svjetiljke i rasvjeta u antičko doba«. Izložen je veći broj različitih tipova uljanica (lucerne) iz bogate zbirke antičkih uljanica što se čuva u Muzeju. Namjera je bila da se pokaže, a to je naglašeno i u uvodnoj legendi, kolika je važnost takvih izvora svjetla u antičko doba, s obzirom na činjenicu što su uljanicama osvijetljavani prostori u privatnim kućama i u objektima javnog značaja. Njihov broj svakako je bio vrlo velik, jer je njihovo svjetlo bilo slabog intenziteta, pa je bio potreban veći broj rasvjetnih mjesta, ukoliko se željelo postići potreban intenzitet rasvjete. Osim funkcionalnih značajki takvih rasvjetnih tijela, naglašena je bila i tipološka raznovrsnost i raznolikost ukrasnih detalja, ovisno o ukusima epoha i sredina, a upozorilo se i na često obilježavanje uljanica pečatima pojedinih proizvođača.

U svibnju i lipnju 1978. god. bila je otvorena izložba s naslovom »Prehistorijsko oružje i oruđe iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu«. U pripremi izložbe sudjelovali su stručnjaci Prehistorijskog odjela Muzeja, koji su izložbu priredili stavljajući težište u prvom redu na kronološki presjek razvojnih etapa upotrebe oruđa i oružja, od upotrebe običnih, neobrađenih, valutaka, korištenja grubo obrađenih predmeta u starijem kamenom dobu i fino obrađenog kamenog ili koštanog oruđa i oružja u mlađem kamenom dobu, pa do tipova raznovrsnog oruđa ili oružja proizvedenog u svim fazama metalnih razdoblja, kada dolazi i do prvih značajnijih pojava suparništva i društvenih raslojavanja, a s tim u vezi i do pojave masovnije proizvodnje metalnog oružja različitih oblika i namjene.

Treću izložbu samostalno je priredio Numizmatički odjel Muzeja. Bila je to izložba pod naslovom »Rimski carski novci«, a priređena je u studenom 1978. god. Ta se izložba tematski nadovezala na raniju foto-izložbu rimskih carskih portreta na novcu, koja je bila prikazana u travnju 1977. god. Ovom prilikom su bili izloženi originalni primjerci novca, odabrani među primjercima rimskog novca što se čuvaju u muzejskoj Numizmatičkoj zbirci, jednoj od najbogatijih zbirki takve vrste u ovom dijelu Evrope. Namjera je i ovog puta bila da se istakne značenje i uloga novca kao ekonomskog, društvenog, povijesnog i kulturnog faktora, koji je, kao dokument vremena, djelovao u širokom spektru čovjekovih aktivnosti.

Posljednja u ovom nizu izložbi bila je u najvećoj mjeri prigodnog karaktera, jer je organizirana u povodu 8. ožujka, Dana žena, 1979. godine. Tema

izložbe — »Nakit i ukrasi na odjeći od prethistorije do srednjeg vijeka« — u prvom redu je prilagođena obilježavanju tog praznika. Kako je vidljivo iz naslova izložbe, u njezinoj pripremi sudjelovalo je nekoliko muzejskih odjela, a izloženi su većinom originalni predmeti, a samo manji dio bile su kopije nekih raritetnih muzejskih eksponata. Izloženi nakit izrađen je od raznovrsnih materijala, kamena, kosti i školjke, zatim od zlata, bakra, bronce, srebra i željeza, a probrani su bili i primjerci nakita od gline, staklene paste i jantara. Prilikom koncipiranja izložbe pazilo se da budu zastupljeni različiti tipovi nakita — ogrlice, prstenje, ukrasne kopče, igle, narukvice, naušnice, različiti privjesci, broševi i si. — a posebno su naglašene i dokumentirane razne tehnike što se primjenjuju pri obradi nakita — tehnike filigrana, granulacije i dr.

A. R. M.